

Ի՞ՆՉ ԱՆԵԼ

գիտագործնական խորհրդատու

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ԵՎ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Աճառք

ԻՆՉ ԱՆԵԼ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

գիտագործնական խորհրդաժողով

ԱՄՏԱՐԵՍ

ԵՐԼԱՆ

2018

ՀՏԴ 330.34(479.25):06

ԳՄԴ 65

**Հրատարակությունը երաշխավորել է
ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի
գիտական խորհուրդը**

**Գրքի հրատարակումը նախաձեռնել և տպագրությունը հովանավորել է
Հայաստանի արդյունաբերողների և գործարարների միությունը**

Խմբագիր՝ Լուսյա Մեհրաբյան

Ինչ անել. Հայաստանի տնտեսության զարգացման արդի հիմնա-
խնդիրները և ռազմավարական ուղղությունները: Գիտագործնական
խորհրդաժողով / Խմբ.՝ Լուսյա Մեհրաբյան: Եր.: Անտարես, 2018.–
148 էջ:

Հոդվածների ժողովածուն հայ տնտեսագետների կողմից կատարված
հետազոտական և գիտավերլուծական աշխատանքի արդյունքում առա-
ջարկվող լուծումներ են տարաբնույթ այն խնդիրների վերաբերյալ,
որոնք ՀՀ անկախության տարիներին ձևավորվել են նոր տնտեսական
համակարգը կայացնելու և շարունակաբար բարեփոխելու գործընթա-
ցում: Խորհրդաժողովի քննարկմանը ներկայացվող տնտեսագիտական
խոսքին կգումարվեն նաև անվանի գործարարների և պետական կառա-
վարման համակարգի ներկայացուցիչների գործնական աշխատանքի
փորձառությունն ու ակնկալիքները:

ISBN 978-9939-76-332-3

Անտարես

© ՀԱԳՄ, 2018
© ԵՊՀ տնտեսագիտության և
կառավարման ֆակուլտետ, 2018
© Անտարես, 2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբանի փոխարեն	5
Արսեն Ղազարյան, Հայկ Սարգսյան	
ՀՀ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ. ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	7
Իշխանության գերինդիրը սահմանադրականության մակարդակի բարձրացումն է	9
Հայկ Սարգսյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի դեկան, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
ՀՀ տնտեսության պետական կառավարման համակարգի բարելավման հիմնական ուղիները	17
Աշոտ Մարկոսյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Հասարակական նոր պայմանագրի հարցի շուրջ	28
Վահագն Խաչատրյան, տնտեսագետ	
Ինստիտուցիոնալ վերափոխումների արդի առանձնահատկությունները ՀՀ-ում	37
Ռուբեն Գևորգյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
ՀՀ տնտեսության արդի բնութագրերն ու զարգացման հիմնախնդիրները	43
Բագրատ Ասատրյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ	
ՀՀ տնտեսական զարգացման հայեցակարգային հիմնախնդիրները	51
Գագիկ Վարդանյան, ՀՊՏՀ գիտության և արտաքին կապերի գծով պրոռեկտոր, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Երկրների բազմաբնույթ վերափոխումների համեմատական արդյունավետության գնահատումը և վերլուծությունը	60
Սամսոն Դավոյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Հայաստանի Հանրապետության մակրոտնտեսական և ֆինանսական իրավիճակի փոփոխման միտումները	71
Վիլեն Խաչատրյան, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի կառավարման ամբիոնի վարիչ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ	

ՀՀ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ. ՈԼՈՐՏԱՅԻՆ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ	77
«Մեծ մետաքսե ճանապարհ» ծրագրին Հայաստանի ինտեգրման հնարավորությունները	79
Վարդան Բոստանջյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Ուղղակի հարկերի արդիականացումը ՀՀ-ում	88
Էդուարդ Սանդոյան, Հայ-Ռուսական համալսարանի տնտեսագիտության և բիզնեսի ինստիտուտի տնօրեն, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Ազգային հարստությունը որպես տնտեսության կապիտալացման աստիճանի գնահատման հիմնական ցուցանիշ	95
Աշոտ Մարկոսյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, Էլյանորա Մաթևոսյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության թեկնածու	
Ավելացված արժեքի աճի ապահովման կայուն արտահանման գործոնը	107
Արամ Առաքելյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության ֆակուլտետ, տնտեսագիտության մեջ մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի վարիչ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
ՀՀ վարկային շուկայի կառավարման արդի վիճակը. հիմնախնդիրներ և մարտահրավերներ	120
Խորեն Մխիթարյան, ՀՊՏՀ գիտության և ասպիրանտուրայի բաժնի պետ, տնտեսագիտության դոկտոր	
Ներդրումային միջավայրի բարելավման արդի խնդիրները ՀՀ-ում	127
Հայկ Մնացականյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության ֆակուլտետի ֆինանսահաշվային ամբիոնի վարիչ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Փոխադարձ ներդրումները ԵԱՏՄ երկրներում. հետահայաց վերլուծություն	132
Իրինա Պետրոսյան, Հայ-Ռուսական համալսարանի տնտեսագիտության տեսության և անցումային շրջանի տնտեսության հիմնախնդիրների ամբիոն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ	
Արժույթային փոխարժեքի ձևավորման հիմնական գործոնների գնահատումը Հայաստանում	139
Էդուարդ Սանդոյան, Հայ-Ռուսական համալսարանի տնտեսագիտության և բիզնեսի ինստիտուտի տնօրեն, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, Մարիամ Ոսկանյան, Հայ-Ռուսական համալսարանի էկոնոմիկայի և ֆինանսների ամբիոնի վարիչ, տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ, Անի Գալստյան, Հայ-Ռուսական համալսարանի հայցորդ	

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Մեր երկրի տնտեսության շեշտակի վերելքն առաջիկա տարիներին իրատեսական է, որի հասանելիությունը էապես պայմանավորված է լինելու վաղվա օրվա նկատմամբ վստահությամբ ու արդյունավետ տնտեսվարման մեր կարողունակությամբ:

Ինքնիշխանության պարագայում էլ այլ երկրների հետ խորը տնտեսական ինտեգրումը այլընտրանք չունի: Փոքր և բաց տնտեսությամբ մեր երկրին աշխարհաքաղաքական վերադասավորումների ներկա փուլում բնորոշ է տնտեսական փոխլրացման խորացող քաղաքականությունը: Ստեղծվել է աննախադեպ իրավիճակ, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը կամրջող դերակատարում կարող է ստանձնել բարեշրջվող Եվրամիություն-Հայաստան-Եվրասիական տնտեսական միություն հարաբերություններում: Ավելին՝ այդ հարաբերությունները ինտենսիվորեն կարող են ծավալվել նաև մեզ բարեկամ-հարևան և այլ երկրների հետ:

Հաջորդ հիմնարար խնդիրն արդյունավետ տնտեսության կառուցումն է: Երկարատև կայուն տնտեսական աճին ուղղված քաղաքականությունը կարող է իրագործվել հասարակական ընտրության հիմքի վրա կառուցվող՝ մեր միաբան ու համահավաք կազմակերպվածությամբ, դրանով իսկ մեր տեղը ամրագրելով առաջավոր հասարակությունների ընտանիքում: Կառավարության, գործարար միջավայրի և ակադեմիական շրջանակների սերտ համագործակցությամբ է միայն հնարավոր երկրում իրագործել արդյունավետ վերափոխումներ:

Ոչ ստանդարտ իրավիճակներում կողմնորոշվելու և կազմակերպվելու մեր բացառիկ ունակությունները թույլ են տալիս հիշատակել իսլանդացի տնտեսագետ Թ. Էգերսթոնի այն ընդհանրացումը, ըստ որի «տնտեսական աճը և երկրի զարգացումը հիմնականում կախված չեն գոյություն ունեցող կառավարության տիպից, եթե գործարքային ծախսերը տնտեսական և քաղաքական ասպարեզում հավասար են գրոյի: Սակայն, եթե գործարքային ծախսերը դրական են, ապա իշխանության բաշխումը երկրի ներսում և նրա իրավաստեղծ կազմակերպությունների ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը նրա զարգացման կարևորագույն գործոնն են»: Նշենք, որ գործարքային ծախսերը, որոնք ներառում են ծրագրերի ընդունման, որոշումների կայացման ու բանակցությունների վարման, փոփոխությունների ու գործարքի պայմանների վերանայման, վիճելի հարցերի լուծման, պայմանավորվածությունների պահպանման և այլ ծախսերը, առաջանում են շուկայում (շուկայական գործարքային ծախսեր), կազմակերպություններում (կառավարչական ծախսեր) և կառավարության մակարդակում: Օպտիմալ

կառավարման համար գործարքային կամ, այլ կերպ, «շփման ուժի հաղթահարման» ծախսերը պետք է կարողանալ առավելագույնս կրճատել տնտեսական ու քաղաքական բոլոր բաղադրիչներով՝ շուկայում, կազմակերպություններում և կառավարության մակարդակում (քաղաքական գործարքային ծախսեր): Տնտեսական քաղաքականություն իրականացնողների կողմից այս երաշխավորություններին հետևելը և դրանք կյանքում կենսագործելը, թերևս, ձեռքբերումների ու վերելքի գրավական է: Իսկ որքան առավել ու հետևողական լինի կենսագործումը, այնքան շեշտակի կլինի վերելքը:

«Հայաստանի տնտեսության զարգացման արդի հիմնախնդիրները և ռազմավարական ուղղությունները» վերտառությամբ խորհրդածողովին ներկայացվող սույն ժողովածուն խնդիր ունի իշխանությանը ներկայացնելու (թեզերի տեսքով), թեկուզև ընտրովի ու հատվածային, սակայն, հեղինակների կարծիքով, խիստ կարևոր ու հանգուցային տեսակետներ, որոնք ուղղված են երկրում գործարար միջավայրի բարելավմանը, ստեղծագործ աշխատանքի խթանմանը և, վերջապես, որոշումների կայացման հիմնավորվածության աստիճանի բարձրացմանը:

Հարցադրումները կարող են օգտակար լինել կառավարության սոցիալ-տնտեսական ամբողջական ու ոլորտային զարգացման հայեցակարգերի ու ծրագրերի մշակման գործընթացում:

Հայաստանի արդյունաբերողների ու
գործարարների միության նախագահ
Արսեն Ղազարյան

ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման
ֆակուլտետի դեկան, պրոֆեսոր
Հայկ Սարգսյան

ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ռուբեն Գևորգյան, FRM

ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ
Ֆ.մ.գ.թ, տ.գ.դ., պրոֆեսոր
rubengevorgyan@ysu.am

Նախաբան

Վերջին տասնամյակների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կայացված ինստիտուտները որոշիչ դեր ունեն²⁰ տնտեսական զարգացման համար: Միևնույն ժամանակ, վերջին տարիների հետազոտությունները (այդ թվում նաև ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետում իրականացված²¹) ցույց են տալիս, որ տնտեսական զարգացումն ուսումնասիրելիս ինստիտուտների կայացվածության հետ միաժամանակ անհրաժեշտ է դիտարկել այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են մարդկանց վարքագծային նախադրյալները և ինստիտուտների ընկալումը: Ընդ որում, հասկանալի է, որ ինստիտուտների ընկալումը կախված է դրանց որակից, իսկ մարդկանց վարքագծային նախադրյալները կարող են ազդել ինչպես ինստիտուտների որակի, այնպես էլ դրանց ընկալման վրա: Միևնույն ժամանակ, առկա է նաև հակադարձ կապ, այն է՝ ինստիտուտների որակը կարող է ազդել մարդկանց վարքագծային նախադրյալների վրա:

Ցանկացած հեղափոխություն ակնթարթային կարող է փոխել միայն ինստիտուտների ընկալումը: Ինստիտուտների որակը և, առավել ևս, մարդկանց վարքագծային նախադրյալները փոխելու համար ավելի երկարատև և քրտնաջան աշխատանք է անհրաժեշտ: Նշենք նաև, որ օրենքների փոփոխությունները, որոնք կարելի է համեմատաբար արագ իրականացնել, դեռ չի նշանակում ֆորմալ ինստիտուտների որակի փոփոխություն և, առավել ևս, ոչ ֆորմալ ինստիտուտների և մարդկանց ընդունված վարքագծի փոփոխություն:

Միաժամանակ, ֆորմալ ինստիտուտների նկատմամբ հանրության վերաբերմունքի փոփոխությունը, որը հեղափոխությունների անմիջական հետևանքն է, հնարավորություն է տալիս իրականացնել ինստիտուտների և նույնիսկ մարդկանց վարքագծային նախադրյալների բարեփոխումներ:

²⁰ North, D. C. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press, New York. 1990.

²¹ Саргсян Г. Л., Геворгян Р.А. Конституционные традиции, институты, поведенческие предпосылки и благополучие стран, Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика, N1, 2019 (ընդունված է հրատարակման):

«Նախագծային», թե ինստիտուցիոնալ վերափոխումներ

Գոյություն ունի վերափոխումների իրականացման երկու հիմնական ճանապարհ՝ այսպես կոչված՝ նախագծային և ինստիտուցիոնալ: Նախագծային վերափոխումներ ասելով հասկանում են պետության կողմից հովանավորվող մի քանի նախագծեր (տեխնոպարկեր, ազատ տնտեսական գոտիներ, գերակա ուղղություններ ու ոլորտներ և այլն), որոնք ենթադրաբար կարող են դառնալ տնտեսության առաջնաթաղի լոկոմոտիվներ և կարող են փոխել ամբողջ տնտեսության զարգացման որակը: Անհրաժեշտ է պարզապես հայտնաբերել այդ ուղղությունները, հովանավորել, ստեղծել նպաստավոր պայմաններ, ներգրավել ներդրումներ, և խնդիրը կարելի է համարել լուծված: Հայաստանում այդպիսի բազմաթիվ նախագծերի օրինակներ կարելի է բերել: Այսպիսի վերափոխումների դեպքերում միշտ հայտնվում են տնտեսագետներ և մենեջերներ, ովքեր հստակ գիտեն ոլորտները, նախագծերը և անհրաժեշտ ներդրումների չափը:

Այս մոտեցման առնվազն միակ թերությունն այն է, որ սա բացառապես հակաշուկայական մոտեցում է: Իսկ առավելությունն այն է, որ «ինչ անել» հարցի պատասխանն ակնհայտ է դառնում նախագծերը սահմանելուց հետո: Բացի այդ, վերափոխումների «հաջողությունը» կարելի է չափել ներգրավված գումարներով (նույնիսկ, եթե դրանք անձնական կապերի միջոցով ներգրավված գումարներ են), ինչը հեշտացնում է վերափոխումների հաջողության գովազդի գործընթացը: Այսպիսի վերափոխումների հիմնական նպատակը արագ և ժամանակավոր արդյունքների գրանցումն է:

Իրական վերափոխումներ կարող են լինել միայն ինստիտուցիոնալ, հատկապես Հայաստանի նման երկրում: Այսպիսի վերափոխումների ժամանակ «ինչ անել» հարցի պատասխանը շատ ավելի ոչ տրիվիալ է, և պահանջում է բոլոր քայլերի խորը վերլուծություն, ինչը եթադրում է գոյություն ունեցող ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ինստիտուտների, ինչպես նաև մարդկանց վարքագծային նախադրյալների ու ընկալումների խորը վերլուծություն: Այս վերափոխումների դեպքում դժվար է ակնկալել արագ արդյունքներ: Այնուհանդերձ, տնտեսական զարգացման նոր որակի դուրս գալու համար այլընտրանք գոյություն չունի:

Մեր հողվածի նպատակն է հակիրճ նկարագրել այն ինստիտուցիոնալ խնդիրները, որոնք կանգնած են Հայաստանի տնտեսության առաջ, ինչպես նաև նշել մի քանի դրոյթներ, որ պետք է պարունակի (կամ օբյեկտիվորեն չի կարող պարունակել, որքան էլ դրանք գայթակղիչ լինեն) ինստիտուցիոնալ վերափոխումների համապարփակ ծրագիրը:

«Բռնագրավված պետություն»

Արդյունավետ վերափոխումներ իրականացնելու համար ամենակարևոր նախադրյալը ներկա իրավիճակի ճիշտ ակտորոշումն է: **Հայաստանի Հանրապետության զարգացման գլխավոր պրոբլեմը «բռնագրավված պետություն» կամ «բռնագրավված դեմոկրատիա» երևույթն է:** Այս եզրույթները համեմատաբար նոր են և ավելի հաճախակի օգտագործում են ստացել 2000-ական թվականներից սկսած: Այս երևույթի նկարագրությանը կարելի է հանդիպել Դարոն Աճեմօղլու և Ջեյմս Ռոբինսոնի²² աշխատություններում:

Ցանկացած տնտեսական ռեֆորմ սկսելուց առաջ պետք է արձանագրել, որ Հայաստանի բոլոր տնտեսական խնդիրները ածանցվում են այս հիմնական խնդրից: Հետևաբար, առանց այս խնդիրը լուծելու, բոլոր տնտեսական փոփոխությունները կարող են հանգեցնել հիմնական խնդրի ավելի խորացմանը (օրինակ՝ ներդրումների հոսքի ավելացումը կարող է բերել «բռնագրավողների» էլ ավելի հզորացմանը):

«Բռնագրավված պետություն» եզրույթը համեմատաբար նոր լինելով՝ չունի միանշանակ ընդունված սահմանում: Ամենաընդհանուր տեսքով այն կարելի է սահմանել հետևյալ կերպ՝ այն բնութագրում է այնպիսի իրավիճակ, երբ պետության ինստիտուտները գործում են մի խումբ անձանց շահերի համար: «Բռնագրավված դեմոկրատիա» ասելով հասկանում ենք, որ այդպիսի իրավիճակ կարող է գոյություն ունենալ նույնիսկ ֆորմալ ժողովրդավարական ինստիտուտների գոյության դեպքում:

Այս երևույթը այնքան էլ խորը ուսումնասիրված չէ գիտական գրականությունում: Այդ երևույթի հիմնական դրսևորումները ներկայացված են վերը նշված Դարոն Աճեմօղլու և Ջեյմս Ռոբինսոնի³ հոդվածում: Հակիրճ թվարկենք դրանք՝

- Ինստիտուտների ազդեցությունը երկրի տնտեսական արդյունքների (economic outcome) վրա կախված է de jure և de facto քաղաքական իշխանությունների փոխհարաբերություններից:
- De facto քաղաքական իշխանությունը հաճախ ավելի կարևոր դեր ունի տնտեսական քաղաքականության և ռեսուրսների բաշխումը սահմանելու հարցում, քան ինստիտուտները:
- De facto քաղաքական իշխանությունը պատկանում է որոշակի խմբերին՝ որպես «զոռբայության» արդյունք (possessed by groups as a result of their wealth, weapons, or ability to solve the collective action problem):

²² Robinson, James A, and Daron Acemoglu. 2008. "Persistence of Power, Elites and Institutions." American Economic Review 98 (1).

- De jure քաղաքական իշխանության փոփոխությունը կամ վերափոխումները բերում են de facto քաղաքական իշխանության բաշխման վերադասավորմանը, այնպես, որ չեզոքացնի ռեֆորմների ազդեցությունը:
- Էլիտաներից կարող է ավելի շատ ներդրումներ պահանջվել de facto քաղաքական իշխանություն ունենալու համար «դեմոկրատիայի առկայության», քան «դեմոկրատիայի բացակայության» պայմաններում:
- Որոշակի պայմանների դեպքում էլիտայի ներդրումները կարող են այնպիսին լինել, որ ամբողջությամբ չեզոքացնեն տնտեսական բարիքների ստեղծման տարբերությունը «դեմոկրատիայի առկայության» և «դեմոկրատիայի բացակայության» պայմաններում: Հաճախ այսպիսի իրավիճակն անվանում են «ինվարիանտ»:
- Որոշակի պայմանների դեպքում քաղաքական ինստիտուտները կարող են ակտիվորեն փոփոխվել, մինչդեռ տնտեսական ինստիտուտները կարող են գոյատևել երկար ժամանակ:
- «Դեմոկրատիան» կարող է կայուն լինել և երկար ժամանակ գոյություն ունենալ, սակայն գոյություն ունեցող տնտեսական ինստիտուտները գործեն էլիտայի համար: Ավելին, էլիտաներին աջակցող ինստիտուտների գոյության հավանականությունն ավելի մեծ է «դեմոկրատիայի», քան «ոչ դեմոկրատիայի» դեպքում: Այս իրավիճակն անվանվում է «բռնագրավված դեմոկրատիա» (Captured Democracy): Այսպիսի կայուն հավասարակշիռ վիճակի գոյությունը կարող է բացատրել այն հանգամանքը, որ էմպիրիկ հետազոտություններում ստացվում են հակասող արդյունքներ՝ մի դեպքում «դեմոկրատիայի» գոյությունն աջակցում է տնտեսական արդյունքներին, մյուս կողմից «բռնագրավված դեմոկրատիայի» դեպքում այն կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ:

Մի բան ակնհայտ է, որ այս երևույթը կարող է ունենալ տարբեր դրսևորումներ՝ կախված անցումային գործընթացների առանձնահատկություններից:

Նշենք Հայաստանի առանձնահատկություններից մի քանիսը.

1. Ֆորմալ ինստիտուտների բռնագրավման չափազանց բարձր աստիճան, այնպես, որ ցանկացած «ճիշտ» քաղաքական և տնտեսական վերափոխում, որն ուղղված է հենց բռնագրավման աստիճանը նվազեցնելուն, իրականում օգտագործվում է հակառակ արդյունք ստանալու համար,
2. «բռնագրավողների» ոչ ֆորմալ ինստիտուտների բարձր կազմակերպվածությունը (իրադարձությունները ցույց են տվել, որ նրանք 1-2

ժամվա ընթացքում կարող են հավաքագրել բավականին լուրջ զինված խմբեր),

3. փոքր տնտեսության հետևանքով տնտեսության գրեթե բոլոր ոլորտների «բռնագրավումը»,

4. օլիգարխիկ էլիտայի «ցածր որակը», չնայած ինստիտուտների բռնագրավմանը, խնդիրները ֆորմալ ինստիտուտներից դուրս լուծելու հակումը (տղայավարի, զոռքայությամբ և այլն),

5. «բռնագրավված պետության» մթնոլորտի ազդեցությունը քաղաքացիների առօրյա պահվածքի վրա, ձևավորվում է մեծ հակում դեպի «փոքր խախտումների» մարտավարությունը և օպորտունիստական վարքագիծը,

6. «բռնագրավողների» աշխարհագրական և ոլորտային «մասնագիտացումը»՝ օլիգարխիսների ոչ ֆորմալ տարածքային սահմանների և ոլորտների հստակ տարանջատումը:

Վերափոխումների նախապայմաններ

Այս իրավիճակից դուրս գալու համար անհրաժեշտ է երկու նախապայման՝

1. Ինչպես արդեն նշել էինք՝ խնդրի ճիշտ արձանագրում: Այնպիսի կարևոր տնտեսական խնդիրներ, ինչպիսիք են աղքատությունը, եկամուտների անհավասարությունը, միգրացիան, մոնոպոլիաները և այլն, բոլորը պայմանավորված են և կարող են լուծվել միայն վերը նշված խնդիրը լուծելով: Հակառակ դեպքում դրանք կարող են միայն մեղմացվել, իսկ երկարաժամկետ կտրվածքով՝ ավելի խորանալ:

2. Նոր քաղաքական էլիտայի առկայություն, որն ունի այս վիճակից դուրս գալու քաղաքական կամք:

3. Հասարակության լայն խավերի աջակցություն:

Ինչ անել և ինչ չանել

Այստեղ պարզապես ներկայացվում են մի քանի առաջարկներ, որոնք չեն հավակնում ծրագրային բնույթ ունենալուն: Ինչպես արդեն նշել ենք, ինստիտուցիոնալ ռեֆորմների իրականացման համար շատ ավելի լուրջ և ծավալուն վերլուծություններ են անհրաժեշտ:

Սկսենք ընդհանուր առաջարկներից, որոնք տեղ են գտել Դ. Աճեմօղլու և Ջ. Ռոբինսոնի «Persistence of Power, Elites, and Institutions» հոդվածում՝

1. Կառուցել այնպիսի ժողովրդավարական ինստիտուտներ, որոնք առավելություն են տալիս հասարակության լայն շերտերին (օրինակ՝ ընտրություններ և կուսակցություններ):

2. Քաղաքական և տնտեսական ինստիտուտների բարեփոխումներն իրականացնել միաժամանակ և փոխկապակցված:

Այս կարևոր ընդհանուր առաջարկների ներքո և զուգահեռ քննարկենք մի շարք գործողությունների անհրաժեշտությունը կամ անթույլատրելիությունը:

1. Անհրաժեշտ է իրականացնել խորը ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային վերափոխումներ: Այս վերափոխումները պետք է իրականացնել՝ հաշվի առնելով վերը նշված իրողությունները: Անհրաժեշտ է մշակել այդ բարեփոխումների մանրամասն ծրագիրը:

2. Համակարգը ամբողջությամբ փոխելու հնարավորություններն իրենց մեջ պարունակում են զգալի տնտեսական ռիսկեր, քանի որ, ինչպես արդեն նշել էինք, համակարգն ընդգրկում է տնտեսության գրեթե բոլոր ճյուղերը և, հետևաբար, այսպիսի մոտեցումը կարող է բերել տնտեսական կտրուկ անկման: Անհրաժեշտ են միջոցառումներ այդ ռիսկերը մեղմելու համար: Դրանցից ամենակարևորը փոփոխությունների փուլային բնույթն է: Ինստիտուցիոնալ վերափոխումների տեսությունում դա անվանում են միջանկյալ ինստիտուտների կառուցում:

3. Խորը ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային փոփոխություններ իրականացնելու համար անհրաժեշտ է հասարակության լայն շերտերի աջակցությունը: Այս առումով, անհրաժեշտ է իրականացնել արագ բարեփոխումներ այն ոլորտներում, որոնք առնչվում են յուրաքանչյուր քաղաքացու առօրյա կյանքին՝ պետական ծառայությունների ոլորտ, ճանապարհային ոստիկանություն և այլն:

4. Որևէ գործողություն ուղղված որևէ կոնկրետ օլիգարխի գործունեության սահմանափակմանը, արդյունավետ չի լինի, ծնելով նոր օլիգարխներ (հնարավոր է նույնիսկ սահմանափակողների շարքերից): Բոլոր գործողությունները պետք է լինեն համակարգային: Հակառակ դեպքում կստեղծվի նոր էլիտա, որը կգործի «պետության» բռնագրավման նույն սկզբունքով:

5. Անհրաժեշտ է քայլեր ձեռնարկել իրական քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների ձևավորման ուղղությամբ, որոնք ազատ են արտաքին ուժերի շահերը կրելուց: Իրական քաղաքացիական հասարակությունը ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների կարևոր գործոնն է:

6. Անհրաժեշտ է արձանագրել, որ փոքր բաց տնտեսությունում, ինչպիսին Հայաստանն է, բացի բնական մենաշնորհներից, կարող են գոյություն ունենալ նաև այլ մենաշնորհներ: Խնդիրը այդպիսի մենաշնորհների կարգավորման և վերահսկման մեխանիզմներն են, և, ինչն ավելի կարևոր է, դրանց ներքին կառավարման ինստիտուտների ձևավորումը:

ԻՆՉ ԱՆԵԼ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

գիտագործնական խորհրդաժողով

Խմբագիր՝

Լույսա Մեհրաբյան

Հրատ. խմբագիր՝
Տեխն. խմբագիր՝
Սրբագրիչ՝
Էջադրումը՝
Կազմը՝

Արքմենիկ Նիկողոսյան
Արարատ Թովմասյան
Արփի Անտոնյան
Նարինե Հովհաննիսյանի
Վիտալի Ասրիևի

Անտարես

«Անտարես» հրատարակչատուն
ՀՀ, Երևան 0009, Մաշտոցի պող. 50ա/1
Հեռ.՝ (+374 10) 58 10 59, 58 76 69
antares@antares.am
www.antares.am

9 1789939 1763323

Հայաստանի արդյունաբերողների
և գործարարների միություն

Երևանի պետական համալսարան
Տնտեսագիտության և
կառավարման ֆակուլտետ

ԱճՏԱՐԵԱ